

บทที่ 1

บทนำ

1.1. สภาพการณ์และความสำคัญของปัญหา

1.1.1. ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการสร้างประชาสังคมในสังคมไทย

เมื่อ 25 ปีก่อน ในบทความเรื่อง “การจัดระเบียบสังคมไทยในรูปบริวารและแวดวง (*The Thai Social Order as Entourage and Circle*)” ลูเวียน เอ็ม แฮงส์ (L.M.Hanks) (2539: 189) ได้กล่าวว่า สังคมไทยไม่มีคู่ความสัมพันธ์ใดที่มีความสัมพันธ์อย่างเท่าเทียมกัน แต่มีการจัดระเบียบของบุคคลตามฐานะตำแหน่งสูงต่ำ บุคคลแต่ละคนให้ความเคารพต่อผู้ที่มีฐานะสูงกว่าตน และได้รับความเคารพจากผู้ที่มีฐานะต่ำกว่าตน ซึ่งทำให้ลำดับชั้นหรือสายบังคับบัญชา (hierarchy) เกิดขึ้น ลักษณะของความสัมพันธ์ตามตำแหน่งดังกล่าวนี้เป็นลักษณะเดียวกับการจัดระเบียบทางสังคมแบบอุปถัมภ์ (patronage system) โดยการวิเคราะห์โครงสร้างสังคมไทย แฮงส์สรุปว่า การจัดระเบียบสังคมไทยประกอบไปด้วยแวดวง(circle)ต่างๆ ซึ่งมีความแตกต่างทางหน้าที่แต่เพียงเล็กน้อยเชื่อมต่อกันซึ่งทำให้มีลักษณะเป็นโครงสร้างที่เกือบจะเป็นทรงกลม ไม่มีด้าน ไม่มีมุม แต่ละสถาบันจะทำหน้าที่ทุกอย่างเสร็จในตัวเอง สังคมไทยไม่มีลักษณะของสาธารณชน ไม่มีมวลชน และไม่มีแม้กระทั่งชนชั้นกรรมมาชีพ แต่ส่วนต่างๆ ของประชาชนถูกจัดอยู่ในแวดวงต่างๆ ที่ตัวเองสังกัดอยู่

วัฒนธรรมแบบระบบอุปถัมภ์อย่างที่แฮงส์ได้วิเคราะห์ไว้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมพื้นฐานทางการเมืองของสังคมไทยซึ่งยังคงมีความเหนียวแน่น และส่งผลกระทบต่อกระบวนการทางการเมืองการปกครองมาจนถึงปัจจุบัน¹ และถูกมองว่าเป็นอุปสรรคในการสร้างประชาสังคมในสังคมไทย โดยเฉพาะกลุ่มเสรีนิยมมองว่า คนชนชั้นกลางในเมืองได้กลายมาเป็นพลเมืองที่มีลักษณะปัจเจกชน โดยยกเลิกแวดวงที่ตัวสังกัดอยู่สร้างความสัมพันธ์ต่อกันแบบเท่าเทียมกันโดยพื้นฐาน และปฏิเสธความสัมพันธ์แบบสูงกับต่ำ แบบนายกับไพร่ และแบบผู้ใหญ่มากกับผู้น้อย ในทางตรงกันข้าม คนในชนบทยังคงตกอยู่ภายใต้วัฒนธรรมแบบระบบอุปถัมภ์ และพึ่งพาอาศัยความสัมพันธ์แบบอำนาจนิยม ความสัมพันธ์ทางสังคมในชนบทที่มีลักษณะเห็นหน้ากันใกล้ชิดเป็นส่วนตัวห่างไกลจากลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมแบบประชาสังคมอย่างเด่นชัด คนในชนบทที่เชื่อมั่นต่อความผูกพันทางจิตใจกันขาดความเป็นพลเมือง ทำให้วัฒนธรรมแบบระบบอุปถัมภ์มีความยึดเชื้อ และทำให้การเป็นประชาธิปไตยในสังคมไทยช้า กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การเมืองการปกครองไทยไม่สามารถขจัดลักษณะอำนาจนิยมออกไปได้แม้แต่ในปัจจุบัน เนื่องจากว่า คนชนชั้นกลางในเมืองได้มาเป็นหัวแรงหลักในการสร้างประชาสังคมแล้ว แต่ในทางตรงกันข้ามคนในชนบทไม่ได้เปลี่ยนแปลงทัศนคติทางการเมืองแบบอำนาจนิยม ดังนั้น จึงต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์แบบชุมชนชนบทให้เป็นความสัมพันธ์แบบสังคมเมือง ซึ่งเป็นพื้นฐานในการสร้างประชาสังคม ประชาสังคมในคำนิยามนี้หมายถึงสังคมเมืองซึ่งประกอบด้วยคนชั้นกลางเป็นหลัก ตัวอย่างที่ดีของคำนิยามดังกล่าวนี้คือ คำนิยามของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์(เอนก เหล่าธรรมทัศน์ 2538 อ้างใน Pasuk Phongpaichit 1999: 26) ได้กล่าวว่า

“... เราต้องกำจัดความสัมพันธ์แบบระบบอุปถัมภ์ให้สูญสิ้นไปในอันดับแรกเพื่อปลดปล่อย “ผู้น้อย” ในชุมชนชนบทออกจากความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียม ไม่มีความเป็นอิสระและอยู่ใต้อิทธิพลของ “ผู้ใหญ่” หรือ “ผู้อุปถัมภ์” จึงทำให้พวกเขากลายเป็น “ปัจเจกชน” ได้เหมือนกับคนในเมือง และชนชั้นสมัยใหม่อื่นๆ ...แล้วพวกเขาก็สามารถเข้าร่วมประชาสังคมได้...”

อย่างไรก็ตาม คำว่า ประชาสังคม (civil society) มิได้หมายถึงสังคมเมืองซึ่งประกอบด้วยคนชั้นกลางแต่อย่างเดียว ที่จริงแล้วคำว่า ประชาสังคม มีความหมายทั้งสองด้านที่แตกต่างและขัดแย้งกัน ในทางความหมายเนื่องจากคำว่า ประชาสังคมมีที่มาจากทั้งในความคิดของ Adam Smith และ J. Locke กับในแนวความคิดของ Georg W. F. Hegel และ Karl Marx (Takabatake 2001:1)

ประชาสังคมในความหมายด้านแรก คือ สังคมบุร์ชัวซ์ (burgerlich gesellschaft / bourgeois society) สังคมชนชั้นกลาง (middle class society) หรือคั้งที่มีการกล่าวถึงบ้างแล้วว่า ประชาสังคมหมายถึงส่วนของสังคมทุกส่วนที่ไม่ใช่รัฐ (ชยอนันต์ สมุทวณิช 2540: 19,21) เป็นสังคมเมืองที่เกิดขึ้นมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจ การทำให้มีความทันสมัย (modernization) และการทำให้เป็นอุตสาหกรรม (industrialization) (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ 2540: 75; เอนก เหล่าธรรมทัศน์ 2543: 21) ได้แก่ สังคมที่มีความสัมพันธ์แบบไม่เป็นส่วนตัว หรือมีความสัมพันธ์โดยไม่รู้จักกันมาก่อน ดังนั้นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับความหมายด้านแรกของประชาสังคมจึงเน้นว่า *ความเป็นเมือง* เป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดประชาสังคมที่แท้จริง ประชาสังคมจำเป็นต้องการสังคมเมืองเกิดขึ้นมาเสียก่อน ด้วยเหตุนี้ มองในแง่นี้ ชุมชนชนบทไม่ได้จัดว่า เป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคม(กำชัย ลายสมิต 2541: 75) กล่าวคือ ประชาสังคมเป็นรูปแบบการจัดระเบียบทางสังคมที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งไชยรัตน์ เจริญสิน โอพาร์ (2540: 62) เรียกว่า เป็น “ประชาสังคมแบบกลไกตลาด”

ประชาสังคมในความหมายอีกด้านหนึ่ง คือ สังคมที่มีส่วนร่วมของพลเมือง(เอนก เหล่าธรรมทัศน์ 2540: 75) กล่าวคือ เนื่องจากประชาสังคมที่เกิดขึ้นมาตามหลังการปฏิวัติชนชั้นกรรมทูทิในยุโรป เกิดขึ้นมาจากพื้นฐานของสังคมทุนนิยมอย่างแน่นนอน จึงมีความเข้าใจกันโดยทั่วไปว่า ประชาสังคมไม่สามารถแยกตัวออกจากสังคมทุนนิยมได้ แต่สิ่งที่สำคัญก็คือ ในขณะที่เดียวกัน ประชาสังคมหมายถึงอาณาบริเวณทางการเมืองของพลเมืองโดยมีความสัมพันธ์เท่าเทียมกัน เป็นพื้นฐาน ในการสร้างสังคมประชาธิปไตยด้วยการพัฒนาด้านเศรษฐกิจแบบทุนนิยมไม่ได้เป็นเงื่อนไขสำคัญอันดับแรกในการสร้างประชาสังคมในทางความหมายนี้ไม่เหมือนอย่างที่ถูกเสรีนิยมได้กล่าวไว้ หากแต่ “จำเป็นต้องมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องขบวนการทางสังคมเพื่อการเปิดพื้นที่ทางการเมืองอีกแบบหนึ่งขึ้นมาที่ไม่ใช่รัฐ และไม่ใช่อะบบเศรษฐกิจ” แต่เป็นเครือข่ายของพลังทางสังคมที่อยู่นอกสถาบันทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ดำรงอยู่ เป็น “ประชาสังคมที่สนใจการเมือง(politicized civil society)” (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอพาร์ 2540: 63)

ประชาสังคมในทางความหมายด้านที่สองนี้ เริ่มได้รับความสนใจ และถูกมองว่า มีความสำคัญมากกว่า ประชาสังคมในทางความหมายด้านแรก ตั้งแต่ขบวนการทางสังคมแนวใหม่เกิดขึ้นในทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา นักวิชาการในวงสังคมศาสตร์ อย่างเช่น Hanna Arendt (1973) Robert J. Pranger (1972) Jürgen Habermas (1994) Takabatake Michitoshi (1983, 1999) และ Chantal Mouffe (ed. 1992) เป็นต้น ได้เริ่มใช้แนวคิดประชาสังคมในการอธิบายถึงความสำคัญของขบวนการทางสังคมแนวใหม่ และเริ่มว่ากันว่า ขบวนการทางสังคมแนวใหม่นั้นเป็นการกลับมาใหม่ของประชาสังคมในทางความหมายด้านที่สองหรือการฟื้นฟูของประชาสังคม นักวิชาการเหล่านี้เห็นว่า แม้ต้องยอมรับว่า ประชาสังคมที่ปรากฏตัวขึ้นมาในสมัยหลังการปฏิวัติชนชั้นกรรมทูทิ ไม่ได้เป็นสังคมที่มีความยุติธรรมอย่างแท้จริงเนื่องจากว่า ชนชั้นกรรมทูทิไม่ได้มีความเท่าเทียมกับชนชั้นนายทุนในเรื่องสิทธิทางการเมืองแต่อย่างใด แต่กระนั้นก็ดี ในขณะที่เดียวกันก็กล่าวได้ว่า อุดมคติของแนวคิดประชาสังคมที่ประกอบด้วยแนวคิดเรื่องต่าง ๆ อย่างเช่นเรื่องสิทธิมนุษยชน เรื่อง

ความเป็นธรรม และเรื่องความเท่าเทียมกัน ไม่ได้เป็นแค่เครื่องมือของชนชั้นนายทุนในการปิดบังความเป็นจริงของสังคมทุนนิยมเท่านั้นอย่างที่สำนักมาร์กซิสต์ได้วิจารณ์ไว้ (คาร์ล มาร์กซ์ และ เฟอร์เดอริค เองเงิลส์ (Marx and Engels) 1848=2541 : 86)⁴ หากแต่อุดมคติของแนวคิดประชาสังคมเหล่านี้มีลักษณะสากล จึงยังสามารถถูกนำมาใช้ในการสร้างประชาธิปไตยที่เข้มข้น (radical democracy) (Lummis 1998) ได้โดยให้เป็นเครื่องมือของประชาชนธรรมดา

ตัวอย่างเช่น Habermas (1990=1994) เรียกประชาสังคมในทางความหมายที่ว่า *อาณานิคมสาธารณะ* (public sphere) ซึ่งเป็นบริเวณทางการเมืองที่พลเมืองทำกิจกรรมทางการเมืองเพื่อบรรลุเป้าหมายของส่วนรวมโดยร่วมมือกันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยไม่อาศัยรัฐแต่โดยอาศัยกลุ่ม องค์กร และเครือข่ายที่ถูกสร้างขึ้นมาระหว่างประชาชน เพื่อให้เป็นพื้นฐานในการปกป้องรักษาโลกของการดำรงชีพ (life world) จากการทำให้เป็นระบบ (systematization) โดยรัฐ ทุน และเทคโนโลยี

นอกจาก Habermas Arendt ได้ชี้ให้เห็นแนวทางการฟื้นฟูประชาสังคมโดยอ้างถึงการเมืองการปกครองของนครรัฐในสมัยกรีกโบราณ Arendt (1958=1973) ได้กล่าวว่า ประชาชนในนครรัฐมีกิจกรรมทั้งสามด้าน คือ กิจกรรมด้านทำมาหากิน กิจกรรมด้านที่เขาเรียกว่า งาน (work) ที่สร้างเอกลักษณ์ (identity) และกิจกรรมเพื่อบรรลุเป้าหมายที่เกี่ยวกับประชาชนทุกคน โดยร่วมมือกันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กิจกรรมด้านสุดท้ายนี้เรียกว่า การเมือง (politics) ในทางความหมายอย่างถูกต้อง Arendt มองว่า *การเมือง* (politics) คือ เรื่องของกิจการที่มีจริยธรรมเพื่อส่วนรวมและเรื่องของการร่วมมือกันเพื่อปกครองดูแลตนเอง (self-governing) ไม่ใช่เพียงแค่เรื่องของการวางแผน นโยบาย (making policy) เรื่องของการแข่งขันกันเพื่อช่วงชิงอำนาจ (struggle) หรือเรื่องของการจัดการปกครอง (governance) เท่านั้น การเมือง (politics) ในทางความหมายที่ว่ากิจการที่มีจริยธรรมเพื่อส่วนรวมนั้นมีความสำคัญมากที่สุดในชีวิตของมนุษย์ และพลเมืองซึ่งหมายถึงประชาชนที่ดำเนินกิจกรรมทั้งสามได้อย่างสมบูรณ์แบบ

Arendt ได้กล่าวต่อไปเช่นเดียวกับ Habermas ว่า ระบบสังคมแบบทุนนิยมปัจจุบันเกือบหนุนให้รัฐเข้าครอบงำบั่นทอนพลังกำลัง หรือความริเริ่มทั้งหมดของสังคม ประชาชนจึงจำเป็นต้องยอมรับอยู่ภายใต้กติกาอำนาจเทคนิค (technocracy) โดยมอบอำนาจอธิปไตยของตัวเองให้กับภาครัฐเกือบทั้งหมด ซึ่งทำให้การเมือง (politics) เสื่อมโทรมไป จึงก่อให้เกิดปัญหาวิกฤติทางด้านประชาธิปไตย นอกจากนี้ปัญหาวิกฤติทางด้านประชาธิปไตย ยังก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ อีก เช่น ปัญหาช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ปัญหาการล่มสลายของชุมชน ตลอดจนปัญหาวิกฤติทางด้านวัฒนธรรม

Sheldon S. Wollin (1989: 189-191, 198-202) เป็น นักรัฐศาสตร์อเมริกันคนสำคัญแห่งสำนักประชาธิปไตยแบบเข้มข้นก็มองปัญหานี้เช่นเดียวกันและกล่าวอีกทางหนึ่งว่า รัฐสมัยใหม่ในฐานะที่เป็นรัฐสวัสดิการเป็นตัวที่ก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ทางประชาธิปไตย ประชาชนที่อยู่ใต้รัฐสมัยใหม่ไม่สามารถอยู่รอดได้โดยปราศจากการพึ่งพิงรัฐ ทำให้ภาคสังคมไม่มีความเป็นอิสระจากภาครัฐ ไม่มีบริเวณสาธารณะแต่อย่างใด

กล่าวได้ว่า ไม่ว่าจะ เป็นปัญหาวิกฤติการณ์ของประชาธิปไตยหรือปัญหาต่างๆที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ปัญหาทั้งหมดนี้เป็นผลมาจากกระบวนการตกเป็นอาณานิคมแห่งโลกของการดำรงชีพ (colonization of life world) โดยระบบโครงสร้างทั้งทางด้านการเมืองการปกครองและทางด้านเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่ (modern systems) อย่างที่ Habermas ได้กล่าวไว้ เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาลำดับนี้ Arendt ได้กล่าวว่า ประชาชนต้องยก

เลิกการคิดพึ่งพารัฐ และฟื้นฟูกิจการที่มีจริยธรรมเพื่อส่วนรวมโดยคืนตัวขึ้นมาและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่นเดียวกันกับประชาชนในนครรัฐ⁵

สิ่งที่มีการกล่าวถึงมาบ้างแล้วว่า แนวคิดประชาสังคมเหล่านี้ไม่ได้ปฏิเสธอุดมคติของสังคมนิยมใหม่ทั้งหมด หากแต่กล่าวว่า จำเป็นที่จะต้องตระหนักถึงศักยภาพของมรดกในแนวคิดประชาสังคมกับประชาธิปไตย และฟื้นฟูอุดมคติเหล่านั้นให้ปรากฏขึ้นมาเป็นความจริง หรือให้เป็นอุดมคติแบบเข้มข้น (radicalize) (Mouffe ed.1992) แทนที่อุดมคติแบบมาร์กซิสต์ในอดีต กล่าวคือ แนวคิดประชาธิปไตยและประชาสังคมสามารถเป็นฐานที่พาทองปรัชญา ในการวิพากษ์วิจารณ์ระบบประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบระบบประชาธิปไตยหนึ่งเดียวเท่านั้นในยุคหลังจากระบบสังคมนิยมได้ล่มสลายไปตั้งแต่ทศวรรษ 1980 (Lummuiss 1998) แนวคิดประชาสังคมเหล่านี้เป็นพื้นฐานในการปฏิรูปโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของระบบทุนนิยมให้มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอบาร 2540: 61-63)

ในแนวคิดประชาสังคมดังกล่าวนี้ ตัวเอกในการสร้างประชาสังคมจึงเป็นประชาชนธรรมดาที่รวมตัวกันเพื่อต่อต้านระบบโครงสร้างทั้งทางด้านการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่ และสร้างสรรค์บริเวณสาธารณะขึ้นมา (Mouffe ed. 1992; Pranger 1968=1972) มีประชาชนชั้นกลางซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้คนที่มีความรู้ทางเศรษฐกิจและการศึกษาแต่ยอมพึ่งพาอาศัยระบบโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่คือ ความเป็นพลเมืองในแนวคิดประชาสังคมดังกล่าวนี้มีความหมายไม่เหมือนกับความเป็นพลเมืองในประชาสังคมแบบกลไกตลาดในประวัติศาสตร์ของยุโรปตะวันตก (historical bourgeois society) ที่เกิดขึ้นมาบนพื้นฐานของสถาบันและองค์การด้านธุรกิจ โดยยึดการมองมนุษย์ว่าเป็น *homo economics* เป็นหลัก หากแต่หมายถึงพลเมืองในประชาสังคมทางเลือก (alternative civil society) (Yokota 1989) ที่เป็นเครือข่ายของ *homo vivus* คือ ประชาชนธรรมดาที่ใช้ชีวิตในชุมชนท้องถิ่น โดยอาศัยความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมและมีความสนใจอย่างยิ่งในเรื่องสันติภาพและความปลอดภัยในการดำรงชีพของรุ่นตนเองและลูกหลานในอนาคต

ความหมายของพลเมืองและความเป็นพลเมืองดังกล่าวนี้ได้อธิบายอย่างชัดเจน โดย Oda Makoto(1974: 225; 1980: 267) เป็นนักเคลื่อนไหวทางสังคมชาวญี่ปุ่นว่า “พลเมือง (*Shimin*) คือ ผู้คนที่กำลังจะพึ่งตนเอง” ผู้คนที่ไม่มุ่งหวังที่จะพึ่งตนเองไม่สามารถเรียกได้ว่า มีความเป็นพลเมือง กล่าวคือ การพึ่งตนเองเป็นคุณสมบัติสำคัญที่สุดสำหรับความเป็นพลเมือง ในความคิดเห็นของ Oda พลเมืองหมายถึงไม่ใช่เพียงแต่ผู้คนที่พึ่งตนเองอยู่แล้วแต่หมายรวมไปถึงผู้คนที่กำลังจะต่อสู้เพื่อรักษาสิทธิในการดูแลปกครองตนเอง (self-determination) เมื่อกำหนดความหมายของคำว่า พลเมือง เช่นว่านี้ นอกจากพลเมืองในประเทศอุตสาหกรรม ขาวนาขาว ไร่ ชาวประมง ผู้ใช้แรงงานที่กำลังจะต่อสู้เพื่อป้องกันรักษาความเป็นอยู่โดยปกครองตนเอง ในโลกที่สามก็ยังถือได้ว่า มีความเป็นพลเมือง

สรุปก็คือ พลเมืองไม่ได้หมายความว่าความถึงกระฎุมพี (bourgeoisies) หากแต่หมายถึง *ซิโตวายน* (*citoyen*) ในความคิดของ Jean-Jacques Rousseau (1954) หรืออาจสามารถกำหนดความหมายของพลเมืองได้ว่า ผู้คนที่สนใจ คืนตัว และมีจิตสำนึกทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นคนในเมืองหรือคนในชนบท และไม่ว่าจะเป็นคนชั้นกลางหรือคนชั้นล่างที่ยากจนก็ตาม ผู้คนที่คืนตัวขึ้นมาทางการเมืองและพยายามที่จะรักษาสิทธิในการดูแลปกครองตนเองจึงสามารถเรียกได้ว่า เป็นพลเมือง

ดังที่กล่าวมาแล้ว กลุ่มเสรีนิยมมักจะมองคนในชนบทว่าเป็นผู้คนที่ไร้ความเป็นพลเมืองเนื่องจากยังอยู่ใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมแบบระบบอุปถัมภ์ จึงยังไม่มีคุณสมบัติที่จะเข้าร่วมประชาสังคม อย่างไรก็ตาม หากมองสภาพการณ์ของสังคมไทยในแง่ของแนวคิดประชาสังคมในความหมายด้านที่สอง จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ปัจจุบันนี้ ประชาสังคมกำลังจะเกิดขึ้นมาในหมู่คนในชนบทมากกว่า ในหมู่คนชั้นกลางในเมืองซึ่งส่วนใหญ่กลายเป็นสังคมมวลชน เป็นสังคมบริโภคนิยม หรือสังคมที่ไม่สนใจการเมือง

อาจต้องยอมรับกันว่า การเติบโตของชนชั้นกลางหรือที่เรียกกันว่า คนชั้นปกเสื้อขาว (white-collar class) มีความสำคัญในการพัฒนาทางการเมือง (political development) ที่จริงแล้ว ในการทำให้เป็นประชาธิปไตยในประเทศไทยเท่าที่ผ่านมา ชนชั้นกลางนั้นถือได้ว่าเป็นตัวขับเคลื่อนในการขยายบริเวณทางการเมืองนอกแคว้นราชการและนักการเมืองซึ่งแต่เมื่อก่อนครอบงำอำนาจทางการเมืองการปกครองเกือบทั้งหมด และได้มีบทบาทแข่งขันในเวทีอำนาจทางการเมืองมากขึ้น (ดู สังคิต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร บรรณาธิการ. 2536; Chantana Banpasirichote 2000: 7)⁶ การจัดกลุ่มและองค์การแบบอาสาสมัครโดยคนชั้นกลางอย่างเช่นการจัดกลุ่มประชาคมจังหวัดเกิดขึ้นมาตั้งแต่มีขบวนการรณรงค์การร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 และการดำเนินโครงการขอรับการสนับสนุนงบประมาณขยายจากกองทุนชุมชน (social investment fund project) โดยมีส่วนร่วมของประชาชนถือได้ว่าเป็นแนวโน้มที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการสร้างประชาสังคมให้ปรากฏขึ้นมาในสังคมไทยในปัจจุบัน (Bangkok Post: June 26, 2000; มติชนรายวัน วันที่ 24 มิถุนายน 2543; มุลินธิธิดาสาสมัครเพื่อสังคม มุลินธิพื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ และองค์กรPARCแห่งประเทศไทย 2544: 19-20)⁷ ที่จริงแล้ว กลุ่มประชาคมจังหวัดต่างๆกำลังจะพัฒนาอย่างกว้างขวางออกไปเป็นหลายรูปแบบซึ่งส่วนหนึ่งนำไปสู่การสร้างเครือข่ายกลุ่มประชาคมในระดับภาคเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และข้อมูลข่าวสาร และเสริมสร้างศักยภาพซึ่งกันและกัน บางกลุ่มก็เริ่มเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องรักษาสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นโดยมีส่วนร่วมด้วยตนเอง⁸

อย่างไรก็ตามจะกล่าวได้ว่า ยังมีแนวโน้มอีกอย่างหนึ่งที่จะสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการสร้างประชาสังคม นอกจากการสร้างเครือข่ายกลุ่มประชาคมซึ่งเป็นประชาสังคมแบบการจัดกลุ่มและองค์การแบบอาสาสมัครซึ่งถือได้ว่าเป็นประชาสังคมแบบอดีต(ไชยรัตน์ เจริญสิน โอพาร 2540: 63) และยังคงสงสัยว่าเป็นประชาสังคมที่ไม่มีความเป็นอิสระ (autonomy) เนื่องจากกลุ่มประชาคมส่วนใหญ่ได้รวมเอาข้าราชการเข้ามาเป็นสมาชิก กรรมการ หรือที่ปรึกษา (Chantana Banpasirichote 2000: 8)

แนวโน้มกระบวนการสร้างประชาสังคมอีกอย่างหนึ่ง คือ กระบวนการสร้างประชาสังคมในรูปแบบขบวนการทางสังคมโดยประชาชนในระดับรากหญ้าที่ไม่เคยถือว่าเป็น *พลเมือง* หากแต่ถูกเรียกมานานว่าเป็น *ราษฎร* ในแง่ของข้าราชการ หรือเป็น *ชาวบ้าน* ในแง่ของคนชั้นกลางในเมือง ประชาชนในระดับรากหญ้าเหล่านี้เป็นกลุ่มคนที่ได้กลายเป็นคนชายขอบ (marginalized) โดยการพัฒนาแบบเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (ฉันทนา บรรพศิริโชติ 2542: 23) ปัจจุบันนี้เห็นว่า กลุ่มคนเหล่านี้เริ่มตื่นตัวขึ้นมาในทางการเมืองอย่างกว้างขวาง ขบวนการประชาชนในระดับรากหญ้านี้ก็จำเป็นต้องถือได้ว่าเป็นกระแสการสร้างประชาสังคมแนวสำคัญ

แนวคิดประชาสังคมแบบกลุ่มเสรีนิยมมักจะมองรัฐในฐานะที่เป็น “กรรมการกลาง” (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอพาร 2540: 72) คอยตอบสนองความต้องการหรือข้อเรียกร้องของประชาชนตามจารีตวิธิต้องของสำนักพหุนิยม (pluralism) แต่ประชาชนที่กลายเป็นคนชายขอบ *ตระหนัก* ด้ว่า เมื่อใดก็ตามที่รัฐไม่เป็นกลางก็ไม่สามารถจะตอบสนองต่อข้อเรียกร้องและความต้องการของประชาชนได้ เพราะฉะนั้น ขบวนการประชา

ชนในระดับรากหญ้าจึงปฏิเสธรัฐที่วางแผนกลยุทธ์การพัฒนาเศรษฐกิจที่กระทบกระเทือนความต้องการพื้นฐานที่สำคัญของประชาชน คือ การดำรงชีวิต และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และพยายามที่จะท้าทายหรือสร้างขีดจำกัดให้กับอำนาจรัฐ โดยการต่อสู้เพื่อปกป้องรักษาและขยายสิทธิชุมชน ขยายบริเวณทางการเมือง (political space) ที่กลุ่มท้องถิ่นสามารถเข้าถึงได้ และทำทำวัณกรรมอำนาจนิยมซึ่งเอื้อเพื่อการรักษาอิทธิพลของข้าราชการและผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นที่กดขี่การตื่นตัวของประชาชนมานาน (Pasuk Phongpaichit 1999: 26) การต่อสู้ของประชาชนในระดับรากหญ้าที่เริ่มปฏิเสธความเป็น *ราษฎร* (subject) (Rousseau 1762=1954:31) ซึ่งถือว่า ยอมอยู่ภายใต้วัณกรรมทางการเมืองที่มีลักษณะอำนาจนิยม ไม่คืนรนขึ้นมาในทางการเมือง (politically passive) (Prudhisian Jumbala 1993: 2) เป็นขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการใช้อำนาจอธิปไตยต่อการกำหนดทิศทางทางการเมืองและการพัฒนาของประเทศ(คณะกรรมการพรรคเพื่อประชาธิปไตย 2543: 8) โดยรวมกลุ่มกัน การสร้างเครือข่ายและใช้สิทธิทางการเมืองโดยตรงของประชาชนในลักษณะของการเดินขบวนและการชุมนุม

กระแสการขยายตัวเติบโตของขบวนการประชาชนดังกล่าวนี้ก็สะท้อนให้เห็นจากสถิติในเรื่องจำนวนการเดินขบวน การชุมนุมประท้วงด้วย กล่าวคือ ในปี 2521 จำนวนเดินขบวนของประชาชนมีเพียงแค่ 42 ครั้งต่อปีเท่านั้น แต่ในช่วงปัจจุบัน จำนวนเดินขบวนของประชาชนเพิ่มมากขึ้นอย่างมาก เช่น ในปี 2537 จำนวนเดินขบวนของประชาชนมี 737 ครั้ง ในปี 2538 มี 683 ครั้ง ในปี 2539 มี 772 ครั้ง ในปี 2540 มี 815 ครั้ง ในปี 2541 มี 709 ครั้ง ในปี 2542 มี 786 ครั้ง ในปี 2543 มีมากกว่า 1,000 ครั้ง (ข่าวสด วันที่ 16 มิถุนายน 2543; ปรากฏ ปันตบแต่ง 2541: 27,39) และในปี 2544 ใน 6 เดือนแรกของปี 44 มีจำนวน 1,252 ครั้ง และ 6 เดือนหลัง มีจำนวน 1,030 ครั้ง⁹

เท่าที่ผ่านมา ขบวนการเหล่านี้มักจะถูกมองจากชนชั้นผู้ปกครองและสาธารณชนส่วนใหญ่ว่าเป็น *ม็อบ* (mob)¹⁰ ซึ่งมีความหมายอย่างถูกต้องในภาษาอังกฤษว่า *ฝูงชนที่ไร้ระเบียบ* (a large disorderly crowd of people)¹¹ อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงแล้ว การเดินขบวนของประชาชนส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นมาในปัจจุบันนี้ เป็นไม่ใช่เพียงแค่การรวมตัวกันในรูปแบบที่เรียกกันว่า ม็อบ หรือ *ความนิยมชั่วขณะ* (fad) ฝูงชน (crowds) และจลาจล (riot) อย่างเหมือนกับภาพพจน์ของขบวนการทางสังคมแบบเก่าคร่ำคร่าในสังคมตะวันตกซึ่งเป็นภาพพจน์ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากสำนักชิคาโก (Chicago School) ซึ่งอยู่ใต้อิทธิพลของแนวความคิดจิตวิทยาทางมวลชน (Mass Sociology) ที่เสนอโดยนักจิตวิทยาสังคมชาวยุโรปรุ่นต้นๆ (Neidharardt and Rucht 1991: 422)¹² หากแต่เป็นการกระทำรวมหมู่ของประชาชนอย่างมีเหตุและผล โดยมีองค์กรหรือเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง มีกระบวนการตัดสินใจอย่างเป็นระบบ นอกจากนั้นยังมีเป้าหมายในระยะยาวอย่างที่เห็นได้ในกรณีขบวนการประชาชนในนามของสมัชชาคนจนซึ่งก่อตั้งขึ้นมาในปี 2538 เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าวอันเกิดขึ้นมาจากการวางแผนนโยบายด้านการพัฒนาที่ไม่เป็นธรรม (ปรากฏ ปันตบแต่ง 2540; สุธี ประศาสน์เศรษฐ 2540; Suthy Prasartset 2000) หรือในกรณีขบวนการสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ซึ่งตั้งขึ้นมาโดยการรวมตัวกันของชมรมชาวประมงขนาดเล็กในพื้นที่ต่างๆ ในปี 2536 (สุรัสวดี หุ่นพยนต์ และคณะ 2540: 39; ปรากฏ ปันตบแต่ง และอนุสรณ์ อุณโณ 2543) เพื่อแก้ไขปัญหาค่าความขัดแย้งระหว่างชาวประมงพื้นบ้านกับรัฐ กลุ่มทุนประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ นอกจากเครือข่ายขบวนการประชาชนดังกล่าวนี้ ยังมีขบวนการประชาชน โดยมีการจัดตั้งองค์กรเครือข่ายต่างๆ ทั่วประเทศในแต่ละเรื่องแต่ละปัญหาอย่างเช่น ขบวนการเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ และขบวนการสมัชชาคนเฒ่า เป็นต้น

องค์กรและเครือข่ายขบวนการประชาชนดังกล่าวนี้ไม่ใช่เพียงแค่ดำเนินกิจกรรมของแต่ละกลุ่มในแต่ละพื้นที่เท่านั้นหากแต่เชื่อมโยงกันให้เป็นขบวนการอย่างกว้างขวางในระดับชาติ จัดการสัมมนาพร้อมกันและดำเนินการเดินขบวนร่วมกัน โดยมีกลุ่มเอ็นจีโอและนักวิชาการเป็นผู้ประสานงานในการวางแผน ตัวอย่างเช่น ในช่วงการจัดประชุมสหประชาชาติว่าด้วยการค้าและการพัฒนาครั้งที่ 10 (UNCTAD 10) ที่จัดขึ้นในวันที่ 12-19 กุมภาพันธ์ 2543 องค์กรเครือข่ายขบวนการประชาชนจากหลายพื้นที่ออกมาจัดการเดินขบวนเพื่อเรียกร้องคัดค้านนโยบายการค้าระหว่างประเทศที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในระดับล่าง และในวันที่ 6-8 พฤษภาคม 2543 องค์กรเครือข่ายขบวนการประชาชนทั้ง 38 องค์กรได้ร่วมดำเนินการชุมนุมเรียกร้องให้รัฐบาลและธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (Asian Development Bank: ADB) ยกเลิกเงินกู้ ADB ยกเลิกเงินกู้โครงการปรับโครงสร้างภาคเกษตร ยกเลิกเงินกู้ ADB ทั้งหมดที่ทำไว้กับประเทศไทย และยกเลิกโครงการบำบัดน้ำเสียที่ ตำบลคลองด่าน จังหวัดสมุทรปราการ โดยองค์กรเครือข่ายทางภาคเหนือ 8 องค์กรเป็นผู้ประสานงานในการเตรียมการตั้งแต่เดือนมกราคม 2543 นอกจากการชุมนุมประท้วง องค์กรเครือข่ายเหล่านี้ยังร่วมมือกับกลุ่มเอ็นจีโอลงไปพื้นที่ประสานงานกับชาวบ้านสร้างเวทีชาวบ้าน ให้ข้อมูล ADB สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของค์ระหว่างประเทศต่างๆ และล่าสุดได้มี “เวทีประชาชน 2000 การพัฒนาต้องมาจากประชาชน” โดยผู้แทนชุมชน กลุ่มเอ็นจีโอ องค์กรขบวนการประชาชน และนักวิชาการเป็นผู้เข้าร่วมสัมมนา¹³

กระแสการรวมพลังขององค์กรเครือข่ายขบวนการประชาชนดังกล่าวนี้นำไปสู่การร่วมกันประกาศ “วาระประชาชนเพื่อความเป็นไท (People’s Agenda for People’s Emancipation)” ในนามคณะทำงานวาระประชาชนเพื่อความเป็นไท จัดเวทีเสวนาวาระประชาชน : เพื่อความเป็นไท ณ ห้องประชุมจระเข้ บุญมาก สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ เมื่อวันที่ 15-16 ธันวาคม 2543 โดย กป.อพช. ได้เป็นกลไกกลางในการประสานเชื่อมร้อยกลไกภาคและประสานเครือข่ายงานองค์กรพัฒนาเอกชนด้านต่างๆ เครือข่ายองค์กรประชาชน องค์กรประชาธิปไตย (Nation December 31, 2000)¹⁴

กล่าวได้ว่า ปัจจุบันนี้ ประชาชนในระดับรากหญ้าเริ่มมีบทบาททางการเมืองมากขึ้นทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับชาติ กระแสการเมืองนอกรัฐสภาหรือที่เรียกกันว่า การเมืองภาคประชาชน ประชาธิปไตยโดยตรง หรือประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นมาอย่างเข้มแข็ง มีประชาชนจำนวนไม่น้อยยกเลิกความเชื่อถือในความเป็นตัวแทนของระบบพรรคการเมือง ยกเลิกการหวังพึ่งกลไกของรัฐ หรือยกเลิกความเชื่อมั่นศรัทธาในความสามารถและความจริงใจของนักการเมืองหรือข้าราชการ และไม่เพียงแต่จะใช้สิทธิในการเลือกตั้งพวกเขายังตื่นตัวในการตรวจสอบ วิพากษ์วิจารณ์ จับตามอง และบางครั้งเข้าไปแทรกแซงการกระทำของนักการเมืองหรือข้าราชการเมื่อใดที่นักการเมืองหรือข้าราชการใช้อำนาจที่มาจากประชาชนอย่างพร่ำเพรื่อโดยรวมตัวกันก่อตั้งองค์กรขบวนการ ในขณะที่เดียวกัน องค์กรเครือข่ายขบวนการที่ถูกก่อตั้งขึ้นมา นั้นกำลังจะเชื่อมโยงกันร่วมกัน สร้างภาคขบวนการทางสังคม (social movement sector: SMS)(McCarthy and Zald 1977: 1217-1222) อย่างรวดเร็วและได้ขยายตัวกว้างออกไปมากขึ้น โดยมีกรณีผนวกเข้าด้วยกัน (merger) การรวมกัน (coalition) การประสานกัน (cooperation) ระหว่างองค์กรขบวนการ (Katgiri 1995: 87-89) ภาคขบวนการทางสังคมนี้นี้เป็นเครือข่ายหรือแนวร่วมในรูปแบบลำดับได้ดิน (rhizome)(Kurihara 1999: 344) ซึ่งขยายตัวกว้างขวางในแนวราบไปจนถึงระดับนานาชาติ¹⁵ ทั้งหมดนี้เป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่สำคัญที่ทำให้สร้างความเข้าใจกับการสร้างประชาสังคมระดับรากหญ้าที่เริ่มปรากฏขึ้นมาเป็นรูปเป็นร่างอย่างชัดเจนในสังคมไทย

1.1.2. ขบวนการคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าหินกรูดและบ่อนอก

ขบวนการคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าหินกรูดและบ่อนอก เป็นตัวอย่างหนึ่งในการสร้างประชาสังคมรูปแบบขบวนการประชาชนระดับรากหญ้าในสังคมไทย ซึ่งเกิดขึ้นมาเพื่อรักษาสิทธิในการใช้และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะ ทรัพยากรประมงในชายฝั่งทะเล วิถีชีวิตแบบสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนระบบคุณค่าและวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ¹⁶ โดยคัดค้านเรียกร้องให้ยกเลิกการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน 2 แห่ง¹⁷ คือ โรงไฟฟ้าหินกรูดหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า โรงไฟฟ้า “บ้านกรูด” ของบริษัท ยูเนี่ยน เพาเวอร์ ดีเวลลอปเมนต์ จำกัด (Union Power Development Co. Ltd) และโรงไฟฟ้าบ่อนอกของบริษัท กัลฟ์ เพาเวอร์ เจเนอเรชัน จำกัด (Gulf Power Generation Co. Ltd) ทั้ง 2 โรงไฟฟ้านี้เป็นโรงไฟฟ้าที่รัฐบาลตัดสินใจให้สร้างโดยมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2537 ที่กำหนดแนวทางสำหรับการซื้อกระแสไฟฟ้าจากผู้ผลิตพลังงานไฟฟ้าอิสระ (Independent Power Producer: IPP) เป็นการอนุญาตให้เอกชนผลิตไฟฟ้า (ไทยโพสต์ วันที่ 10 ธันวาคม 2541)

ขบวนการคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าเริ่มคืบเมื่อชาวบ้านกรูดได้มีมติเป็นเอกฉันท์ที่ไม่ต้องการให้มีการก่อสร้างโรงไฟฟ้าในพื้นที่ตำบลบ่อนอก อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์อย่างเด็ดขาดในการประชุมชี้แจงรายละเอียดโครงการสร้างโรงไฟฟ้าบ่อนอกให้ชาวบ้านบ่อนอกที่วัดบ่อนอก ที่จัดทำโดยบริษัท กัลฟ์ เพาเวอร์ เจเนอเรชัน จำกัด กับ เจ้าหน้าที่อำเภอในวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2538¹⁸ และตั้งแต่ปลายปี 2540 ขบวนการคัดค้านโรงไฟฟ้าได้ขยายตัวกว้างออกไป โดยมีการก่อตั้งกลุ่มรณรงค์ท้องถิ่นบ่อนอก มีการชุมนุมที่วัดสี่แยกบ่อนอก ตำบลบ่อนอก ที่ศาลากลางจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และที่ทำงานของอบต.บ่อนอก ในปีเดียวกัน ชาวบ้านกรูดก็เริ่มคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าหินกรูด โดยมีการก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านกรูด และเข้ามาเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าด้วยกับชาวบ้านกรูดและบ่อนอก เรียกร้องมาโดยตลอด ก็คือ ต้องการให้ชุมชนบ้านกรูดและบ่อนอก ถูกพัฒนาไปทิศทางที่เหมาะสม และสอดคล้องกับวิถีชีวิตที่พวกเขาดำเนินมาตั้งแต่อดีตจนมาถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็ในด้านประมง การเกษตรหรือการท่องเที่ยว ควรเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวมของชุมชน มีไว้เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาไปสู่อุตสาหกรรม

ในขบวนการคัดค้าน โครงการ โรงไฟฟ้าหินกรูดและบ่อนอกตั้งแต่จุดเริ่มต้นมาจนถึงปัจจุบัน มีองค์กร กลุ่ม เครือข่ายและหน่วยงานต่างๆเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมากมาย ส่วนในระดับท้องถิ่นและจังหวัด เช่น กลุ่มชาวประมงและกลุ่มแม่บ้านในแต่ละชุมชน องค์การปกครองท้องถิ่น หอการค้าจังหวัดประจวบฯ สำนักงานโครงการ และกลุ่มต่างๆที่ถูกจัดตั้งโดยเจ้าของโครงการ เช่นคณะกรรมการร่วมควบคุมตรวจสอบโครงการโรงไฟฟ้าหินกรูดภาคประชาชน (ครส.) กลุ่มพิทักษ์สิทธิมนุษยชน สหพันธ์นักศึกษา 14 จังหวัดภาคใต้ กลุ่มอดีตกำนันตำบลบ่อนอก ฯลฯ ส่วนในระดับประเทศ เช่น นักการเมืองที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานนโยบายพลังงานแห่งชาติ (สพช.) สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (สผ.) การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) กลุ่มเอ็นจีโอทางค่านพลังงานและสิ่งแวดล้อมอย่างเครือข่ายพลังงานยั่งยืน คณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 17 สถาบัน ชมรมร่วมใจไทยคู่ชาติ องค์กรประชาชนอื่นๆอย่างสมัชชาคนจน กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมาตาทุค นอกจากนั้นยังมีคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมวุฒิสภา คณะกรรมการการมีส่วนร่วมของประชาชนวุฒิสภา

กลุ่ม องค์กร เครือข่าย สถาบัน และหน่วยงานเหล่านี้ มีทั้งพันธมิตรและศัตรูของกลุ่มชาวบ้านกรุดและบ่อนอก และส่วนหนึ่งได้ก่อตั้งขบวนการการโต้กลับ (counter movement) ทั้งหมดนี้ประกอบสนามพหุสัมพันธ์ขององค์กร (multi-organizational field)¹⁹ ในขบวนการคัดค้าน โครงการสร้างโรงไฟฟ้าหินกรุดและบ่อนอก

ชาวบ้านกรุดและบ่อนอกยื่นข้อคัดค้านมาเป็น 5 ปีกว่าแล้ว ความขัดแย้งโครงการโรงไฟฟ้าหินกรุดและบ่อนอกยังยืดเยื้อยังไม่จบสิ้น แต่กระนั้นก็ดี “มิ่งสร้างกุเภา” คือ คำตอบสุดท้ายของชาวบ้านกรุดและบ่อนอกซึ่งมีความชัดเจนมาโดยตลอด และยื่นข้อคัดค้านอย่างไม่เปลี่ยนแปลงจนกระทั่งวันนี้

คำถามที่เกิดขึ้นตามมา คือ อะไรเป็นเงื่อนไขที่เสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มชาวบ้านกรุดและบ่อนอก การศึกษาครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นคำตอบของคำถามนี้

1.2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เนื่องจากผู้วิจัยเชื่อว่า ลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเป็นตัวชี้ศักยภาพของขบวนการทางสังคมซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นมาในกระบวนการความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนที่ไร้อำนาจทางการเมืองกับกลุ่มคนที่มีอำนาจทางการเมือง²⁰ อีกนัยหนึ่งคือ เป็นปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นมาบนกระแสการทำลายของประชาสังคมในระดับรากหญ้าต่อโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ดำรงอยู่ จึงจะเน้นศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรในกระบวนการของขบวนการคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าหินกรุดและบ่อนอกว่า

- 1) ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรส่งผลกระทบต่อความสามารถในการระดมทรัพยากรทั้งด้านมวลชน เงินทุน ข้อมูลอำนาจทางการเมือง ความชอบธรรมและควมมีชื่อเสียง อย่างไร

นอกจากนั้น เพื่อที่จะทำความเข้าใจกับภาพรวมและลักษณะพื้นฐานของขบวนการคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าหินกรุดและบ่อนอก จะตั้งประเด็นการศึกษาดังนี้ด้วย

- 2) ขบวนการคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าหินกรุดและบ่อนอกพัฒนาขึ้นมาอย่างไร
- 3) สนามความสัมพันธ์ในขบวนการคัดค้านโรงไฟฟ้าหินกรุดและบ่อนอก มีลักษณะอย่างไร

ข้อมูลที่ได้มาจากการศึกษาประเด็นข้อ 2) และ 3) นี้จะถูกนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาประเด็นข้อ 1)

1.3. สมมุติฐานการศึกษา

จากกรอบการวิเคราะห์ที่เสนอในสำนักทฤษฎีว่าด้วยการระดมทรัพยากร(ดู บทที่ 2) ผู้วิจัยได้นำมาเป็นกรอบในการศึกษาและตั้งสมมุติฐานไว้ว่า

- 1) องค์กรการเคลื่อนไหว มีความสามารถสูงในการระดมทรัพยากร เนื่องจากว่า มีความเชื่อมโยง (linkage) กับองค์กร กลุ่ม เครือข่ายในระดับท้องถิ่น อย่างใกล้ชิด

- 2) ระบบพันธมิตร (alliance system) ในระดับประเทศ ช่วยเสริมสร้างพันธมิตรในระดับท้องถิ่น และระดับจังหวัด

1.4. ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาในระดับองค์กรและระหว่างองค์กร (meso-level) เป็นหลัก จะศึกษาถึงความสัมพันธ์ขององค์กรขบวนการกับองค์กร กลุ่ม และเครือข่ายทางสังคมและการเมืองอื่นๆ โดยศึกษาเฉพาะกรณีของขบวนการคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าหินกรูดและบ่อนอก

ช่วงที่สนใจศึกษาในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นช่วงตั้งแต่การก่อตัวของขบวนการคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าหินกรูดและบ่อนอกจนถึงปัจจุบัน คือ ระหว่างปี พ.ศ. 2538 ถึง พ.ศ. 2545

1.5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยในด้านการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับขบวนการทางสังคมในสังคมไทยเนื่องจากว่า ยังมีผลการวิเคราะห์ เรื่องพัฒนาการของขบวนการทางสังคมน้อยมาก โดยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการกระทำความรุนแรงในขบวนการทางสังคมกับ พลวัตของความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรในขบวนการทางสังคม และผลการศึกษาเรื่องนี้อาจจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างกรณีศึกษาขบวนการทางสังคมกรณีอื่นๆ ของประเทศไทยและกรณีของต่างประเทศ

นอกจากนี้ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ สร้างความเข้าใจอย่างถูกต้องต่อการต่อสู้ของประชาชนเพื่อปกป้องรักษาศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการสร้างประชาสังคมในสังคมไทย

¹Tamada Yoshifumi (1996a, 1996b) และ Bidhya Bowornwathana (1996a, 1996b) ได้ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการปฏิรูประบบราชการในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา สะท้อนให้เห็นถึงความเหนียวแน่นของวัฒนธรรมแบบระบบอุปถัมภ์ในทางการเมืองไทย ซึ่งไม่ได้เป็นการทำให้การบริหารมีประสิทธิภาพมากขึ้นหากแต่เป็นการเปิดโอกาสให้นักการเมืองและข้าราชการประจำดำรงรักษาหรือขยายข่ายแวงดวงของตนโดยแบ่งตำแหน่งที่จัดตั้งใหม่หรือเอกสิทธิ์ที่เกิดขึ้นให้แก่ผู้รับอุปถัมภ์ในแวงดวงของตน เช่น การปฏิรูปกระทรวงการต่างประเทศโดยรัฐบาลอานันท์ ปันยารชุน การปฏิรูประบบการปกครองส่วนท้องถิ่นในปี 2534 - 2536 โดยรัฐบาลชวน หลีกภัย และการปฏิรูปสำนักงานกฤษฎีกา โดยรัฐบาลชวน หลีกภัย เป็นต้น

² แต่ปฏิเสรมิได้ว่า เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นอันหนึ่ง

³ ไม่ว่าจะใช้คำว่า ประชาสังคม โดยตรงหรือไม่ก็ตาม (Takabatake 2001)

⁴ ใน “แถลงการณ์พรรคคอมมิวนิสต์” Marx และ Friedrich Engels (1848=2541) ได้กล่าวว่า ความคิดที่ครอบงำของยุคหนึ่งยุคใดก็ตามย่อมเป็นความคิดของชนชั้นปกครองเสมอไป

⁵ แต่ C. Mouffe (1992) ได้กล่าวไว้ว่า การฟื้นฟูความเป็นพลเมืองโดยอาศัยความเป็นชุมชน (commonality) อย่างที่เห็นได้ในนครรัฐ เป็นแนวทางที่สำคัญในการแก้ปัญหาทางด้านระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมแต่จำเป็นต้องตระหนักด้วยว่า ความเป็นชุมชน (commonality) มีความเป็นไปได้ที่จะกลายเป็นพื้นฐานของชาตินิยมแบบอำนาจนิยม (authoritative nationalism)

⁶ แต่ Chantana Banpasirichote (2000:7) ทศเดิมไว้ด้วยว่า แกนนำหรือกลุ่มคนที่เข้าร่วมอย่างจริงจังในขบวนการทำให้เป็นประชาธิปไตยที่ผ่านมาก็เป็นส่วนน้อยของชนชั้นกลางที่เคยมีประสบการณ์ในขบวนการทางสังคมสมัย 14 ตุลา และ 6 ตุลา Ji Ungpakorn (1997: 112) ก็แสดงความเห็นเช่นเดียวกันกับ Chantana Banpasirichote ว่า ขบวนการต่อต้านรัฐบาลพลเอก สุจินดา คราประสูติในปี 2535 ว่าเป็นขบวนการโดยพลังทางสังคมใหม่ (new social force) อย่างที่ Kevin Hewison (1996: 153-157) วิเคราะห์ไว้ หากแต่ผู้คนเข้าร่วมขบวนการส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนมาร์กซิสต์หรือคิดหรือกลุ่มคนที่เคยอยู่ข้างกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

⁷ นอกจากประชาคมจังหวัด ยังมีการตั้งประชาคมอำเภอและประชาคมตำบล

⁸ สัมภาษณ์กลุ่มคนรักแม่กลอง วันที่ 8 สิงหาคม 2543; สัมภาษณ์กลุ่มประชาคมราชบุรี วันที่ 9 สิงหาคม 2543; สัมภาษณ์กลุ่มอนุรักษ์กาญจนบุรี วันที่ 10 สิงหาคม 2543

⁹ ศูนย์ประสานงานข่าวกรองแห่งชาติ(ศปจ.) รายงานให้กรม.รับทราบถึงการร้องเรียนและคัดค้านของประชาชน ต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม ไตรมาสแรกของปี 2545 พบว่ามีการร้องเรียนและคัดค้านเท่าที่ทราบจำนวน 139 ครั้ง ใน 32 จังหวัด เพิ่มขึ้นจากไตรมาสก่อน 33 ครั้ง คือเดือนค.ค.-ธ.ค.2544 มีทั้งสิ้น 106 ครั้ง และเพิ่มขึ้นจากช่วงเวลาเดียวกันของปีก่อน 11 ครั้ง ซึ่งการร้องเรียนและคัดค้านในไตรมาสที่ผ่านมา พบว่าภาคกลางมีมากที่สุดคือ 104 ครั้ง รองลงมาเป็นภาคเหนือ 16 ครั้ง ภาคใต้ 13 ครั้ง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 6 ครั้ง (ข่าวสด วันที่ 3 เมษายน 2545) ต่อมาในวันที่ 13 สิงหาคม 2545 ศูนย์ประสานงานข่าวกรองแห่งชาติ (ศปจ.) รายงานให้กรม.รับทราบว่า ในช่วง 6 เดือนแรกของปี 45 มีจำนวน 952 ครั้ง (ข่าวสด วันที่ 14 สิงหาคม 2545)

¹⁰ ผลการสำรวจความคิดเห็นของสาธารณะชนต่อการชุมนุมประท้วงของสมาชิกคนจนที่จัด โดยมหาวิทยาลัยกรุงเทพ ในวันที่ 3-4 สิงหาคม 2543 แสดงให้เห็นว่า 53%ของกรุงเทพมหานครมองการชุมนุมของสมาชิกคนจนว่า เป็นมือรับจ้าง และสร้างความวุ่นวายต่อสาธารณะ (กรุงเทพธุรกิจ วันที่ 6 สิงหาคม 2543)

¹¹ Heald Colleges edition. *Oxford American Dictionary*. New York: AVON BOOKS: 1986.

¹² ในทศวรรษ 1920-30 Gustave LeBon, Gabriel Tarde และ Scipio Sighele มองขบวนการทางสังคมว่า การกระทำรวมหมู่รูปแบบหนึ่งที่ไม่บังเกิดผลหรือการกระทำรวมหมู่อย่างสุ่มๆและไร้ทิศทางที่เกิดขึ้นจากการล่มสลายของระบบโครงสร้างหรือสถานการณ์ไว้ระเบียบโดยอค์โนมิติ (natural history of social movement)

¹³ ดู รายงานผลการดำเนินการประชุมองค์กรประชาชน 38 องค์กร. “สรุปผลการชุมนุมด้าน ADB วันที่ 6-8 พฤษภาคม 43.”

¹⁴ ดู คณะทำงานวาระประชาชนเพื่อความเป็นไท. *วาระประชาชนเพื่อความเป็นไท*. กรุงเทพฯ: 2543.

15 ตัวอย่างของเครือข่ายระดับนานาชาติคือ Via Campesina ซึ่งเป็นเครือข่ายขบวนการชาวนาชาวไร่ระดับนานาชาติ; ดู “LA VIA CAMPESINA: Proceedings from the II International Conference of the Via Campesina”, 1996 และสำหรับขบวนการเรียกร้องการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล 96 องค์กรจาก 23 ประเทศ ส่งจดหมายถึงนายกฯ เพื่อสนับสนุนในการตัดสินใจเปิดประตูเขื่อนปากมูลในวันที่ 7 มิถุนายน 2544 ซึ่งเป็นตัวอย่างของการขยายตัวภาคขบวนการทางสังคมระดับนานาชาติ (<http://www.searia.org/Mek/PMD/PMDLa/PMDletE10.htm>)

¹⁶ ดู วารสารเพื่อชาวประจวบคีรีขันธ์. “รู้เท่าทันโรงไฟฟ้า. ความเป็นศัตรูกันในชุมชน เป็นการทำลายที่เลวร้ายที่สุดจากโรงไฟฟ้า” ฉบับที่ 1.

¹⁷ นอกจากโรงไฟฟ้า 2 แห่งนี้ ยังมีโครงการสร้างโรงไฟฟ้าอีกแห่งหนึ่งคือ จ. ประจวบคีรีขันธ์ คือ โรงไฟฟ้าห้วยทรายของโรงไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) แต่ปัจจุบัน กฟผ. ได้ประกาศเลื่อนการลงทุนโครงการห้วยทรายออกไป แต่เมื่อเดือนตุลาคม 2543 นายสาวิตรี โทธิวิหค รต. ประจำสำนักนายกฯ ได้กล่าวว่า หากไม่สามารถสร้างโรงไฟฟ้าบนนอกและบ้านกรูดเนื่องจากมีการคัดค้านจากประชาชนอย่างรุนแรงก็จะตัดสินใจสร้างโรงไฟฟ้าห้วยทรายไปเสียก่อน (ข่าวสด: วันที่ 12 ตุลาคม 2543)

¹⁸ สัมภาษณ์ นายเจริญ วัคคัษร วันที่ 1 ตุลาคม 2543

¹⁹ ดู บทที่ 2 และ Klandermans (1991: 34-38); Klandermans (1992: 94-96); Curtis and Zurcher (1973: 53-55); Evans (1997: 451-455)

²⁰ Charles Tilly (1978) ตั้งกรอบการวิเคราะห์ที่มองขบวนการในเชิงกระบวนการความขัดแย้งระหว่างผู้ท้าทาย (challenger) กับผู้มีอำนาจซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจาก ผู้ท้าทายพยายามที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในองค์กรทางการเมือง (polity) ในขณะที่ผู้มีอำนาจพยายามที่จะรักษาการจัดระเบียบองค์กรทางการเมือง (polity) ไว้ให้เหมือนเดิม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย